

TAKÁCS JUDIT

Eszterházy Károly Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék
takacs.judit@uni-eszterhazy.com

Takács Judit: Szveta és a karjalai pirog. Átváltási műveletek és fordítási megoldások Sofi Oksanen Sztálin tehenei című regényének magyar fordításában
Alkalmazott Nyelvtudomány, XVIII. évfolyam, 2018/2. szám
doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2018.2.004>

Szveta és a karjalai pirog

Átváltási műveletek és fordítási megoldások Sofi Oksanen Sztálin tehenei című regényének magyar fordításában

In my paper I study the translation techniques in regards to two phenomena in the Hungarian translation of *Stalin's Cows* (2003) by Sofi Oksanen. All the problems of Anna, the protagonist of the novel, derive from the necessity to conceal her Estonian roots in a typical Finnish small town: she is trapped between two worlds, two cultures, those of her father and mother. Her cultural inbetweenness is highlighted in the novel by a number of Finnish and Estonian culture-specific expressions. In my study I use the term *realia* in a broader sense, as a *cultureme*, and I give an outline of the procedures that the Hungarian translator applied to transfer food names belonging to the category of realia, which are used as the central motifs of the novel to present the Estonian and Finnish cultures. I analyse the examples to see if there is a difference between the translation techniques to transfer these realia in the two languages, and I also examine the first names, which have become common nouns denoting Russian women, which is the function of name usage.

1. Bevezetés

„A fordító nem szavakat, hanem kultúrát fordít. Bár teljesíthetetlen, de törekedni kell rá” (Horváth, 2014: 106). Sokszorosán is igaz ez a megállapítás Sofi Oksanen Sztálin tehenei című regényével kapcsolatban, melynek központi motívuma a főszereplő kultúrák közöttisége: Anna minden problémája abból fakad, hogy titkolnia kell észt gyökereit a tipikus finn kisvárosban, két világ, két kultúra, apja és anyja világa között rekedt, s kultúrák közöttiségét jól kiemeli a regény számos finn és észt kultúraspecifikus kifejezése.

A regény központi motívuma az étel és az evés. A főszereplő bulimarexiában szenved (ami a bulimia és anorexia keveréke), élete az evés és annak kontrollja körül forog, s ezért igen sok ételnevet (s köztük nagyszámú finn és észt reáliát is) találunk a regényben, melyek fordítása során számos átváltási művelettel találkozhatunk. A fordítóra azonban nemcsak az ró nehéz feladatot, hogy kiválassza az egyes reáliák átváltásakor leginkább megfelelő megoldást, hanem az idegenítés és honosítás (vö. Venuti, 1995) alkalmazásának lehetősége is, mely nagy szerepet játszik a főszereplő életét jellemző kettősség bemutatásában. Néhány keresztnév is megjelenik a regényben a szokásostól eltérő, közszói funkcióban, szótárszerűen leírható jelentéssel, s tanulmányomban azon túl, hogy

bemutatom a finn és észt reáliatípusú ételnevek magyarra fordításának jellegzetességeit, igyekszem a tulajdonnevek közszói használatának motivációit is feltárni.

2. A regény helye a szerző életművében és a finn irodalomban

Oksanen regényeiben a test és lélek összefüggéseibe kapunk betekintést (Györe, 2014: 179), mindhárom nagy regényében (a Sztálin teheneiben, a Tisztogatásban és a Baby Jane-ben) is központi fogalom a kontroll és a szégyen. Györe szerint azonban a Sztálin tehenei Annája duplán is traumatizált: traumája egyrészt származásából (szülei finn-észt vegyes házasságából), másrészt e származás elhallgatásának kényszeréből, a titkolózásból fakad (i.m. 180).

Annáról annyit tudunk, hogy 1977-ben született (a regény idejében 25 éves) fiatal lány, aki „tősgyökeres finn kisvárosban” él, s akinek édesanyja, Katariina elhagyja hazáját, az akkor Szovjetunióhoz tartozó Észtországot, hogy egy „nyugatinak” számító finn férfi felesége legyen. Idegenként él azonban a számára hideg, elfogadhatatlan Finnországban, mert férje továbbra is Moszkvába jár dolgozni, s ott orosz nőkkel csalja, hazatérve pedig családjá idegenként fogadja. Az anya magára maradva, egyedül neveli Annát, akit rákényszerít, hogy a könnyebb beilleszkedés érdekében tagadja meg észt gyökereit:

„(...) semmiképpen sem akarja, hogy ruszkinak bélyegezzék meg gyermekét, mert mit szépítsük, a ruszki már csak ruszki marad. Finnországban nem ajánlatos fennen hirdetni, hogy valaki észt.”¹

A finn társadalom minden észtet (és a Szovjetunió tagállamaiban élő egyéb nemzetiséget) orosznak tart, bár Anna észt rokonai „nem hiszik el, amikor anya elmeséli, hogy a finnek oroszoknak tartják az észteket, ugyanolyan ruszkinak, mint a többi ruszkit”², s különösen romlott erkölcsűnek tartják az észt nőket.

Annának titkolnia kell Finnországban, hogy anyja észt, sőt anyja nem is beszél hozzá észtül, nem adja tovább anyanyelvét. Katariina egy számára idegen nyelven, finnül beszél lányához, s ahogy Györe megállapítja, Annának ezért nincs is anyanyelve, csak ritkán látott, szeretetre képtelen apjához fűződő apanyelve (i.m. 184). Mivel Katariina nagyon vágyik haza, sokszor utaznak lányával Észtországba, s ezeket az utazásokat átlengi az illegalitás, a veszély, a titok, a csempészés hangulata. Mindig résen kell lenni, vigyázni kell, nemcsak „ittthon” Finnországban, de „otthon” Észtországban is. Ez az állandó készenlét, az ellenőrzés igénye erősen megjelenik Anna életében is a saját teste feletti kontroll vágyaként. Ahogy írja: magát alapvetően bulimiásnak tartja, anorexiája csak hab a tortán.³

Az evészavar gyakori téma a finn ifjúsági regényekben is, s ezek háttérében legtöbbször az identitáshoz kapcsolódó kérdések állnak, így ezek az alkotások az

¹ Oksanen, Sofi 2011: Sztálin tehenei. 39. o.

² Uo.

³ Oksanen, Sofi 2011: Sztálin tehenei. 153. o.

ifjúsági irodalom egyik hagyományosan népszerű vonulatába, az identitáskeresés tárgyalásába illeszkednek – írja Bába (2014: 6). Az irodalomkutatás a korábbiakban az étel-tematikát érintően elsősorban az éhínség, éhség ábrázolását hangsúlyozta a finnországi irodalomban, s ezzel kapcsolatban az vált sztereotípiává, hogy az étel nem játszik benne olyan fontos, központi szerepet, mint például a dél-európai irodalmakban. Az evészavarok tárgyalása az 1980-as évek közepén jelent meg a finnországi szépirodalomban, párhuzamosan azzal, ahogy az anorexia és bulimia nervosa megbetegedések is gyakoribbá váltak a nyugati társadalmakban (Kainulainen–Parente–Čapková, 2006). A két betegség, az anorexia nervosa és bulimia nervosa tüneteiről, lefolyásáról és magyarázati modelljeiről részletesen szól Bába Laura (2014: 56–65).

A Sztálin teheneiben több mint kétszáz étel neve jelenik meg, melyek egy része (kb. hatoda) reália. Ezek pedig egyszerre eszközei a két kultúra pontos bemutatásának – melyek közül az egyikhez nem tud, a másikhoz pedig nem akar kapcsolódni a főszereplő – s Anna saját teste fölötti kontrolljának is.

3. A reáliákról

Klaudy Kinga a reáliákat (más terminussal ekvivalens nélküli lexika, kultúra-specifikus szó, kulturálisan kötött kifejezés) a fordításkutatók egyik kedvenc témájának tartja (2013: 85), meghatározásukra azonban nem létezik egyetlen, a fordítástudományban mindenki által általánosan elfogadott definíció.

A fordítás során az információvesztés elkerülhetetlen, ezekre a veszteségekre gyakran a lefordíthatatlanság különböző eseteiként utalnak (Vermes, 2013: 199). A nyelvi és a kulturális fordíthatatlanság fogalmát Catford (1965) alakította ki, s ez utóbbit az érti, amikor egy elem fordítását a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra közti fogalmi különbség teszi lehetetlenné.

Klaudy (1997: 37) szerint a reáliáknak szűkebb és tágabb értelmezéséről beszélhetünk. A szűk felfogás szerint kizárólag az egy-egy kultúrára, nyelv-közösségre jellemző és egy másik kultúra számára ismeretlen fizikai tárgyak (és elnevezéseik) tartoznak ide. Tágabb értelemben meghatározhatók úgy is, mint olyan fizikai tárgyak (eszközök, öltözékek, ételek stb.), illetve kulturális fogalmak jelenségek és kifejezések, melyek az adott forráskultúrában megtalálhatók, a célkultúrában viszont nem (Leppihalme, 2011: 126).

Forgács szerint (2004) kulturálisan kötött kifejezésnek tekinthetünk minden olyan nyelvi jelet vagy jelkapcsolatot, amely egy adott korban, a jelhasználók egy csoportjának életével, nyelvének rendszerével oly mértékben összefügg, hogy az adott csoport számára többlettartalommal bír. Ez az emocionális töltet az adott csoport tagjaiban közel azonos asszociációkat kelt. Tanulmányomban a reáliák fogalmát tágabb értelemben használom, amelybe nemcsak egy adott kulturális közösségre jellemző sajátosságok tartoznak, hanem mindaz, ami egy nép vagy népcsoport kultúrájával összefüggésben áll: történelemével (pl. titulusok), földrajzával (pl. tájegységek), vallásával (pl. ünnepek), politikai életével (pl.

hatalmi szervek elnevezései), szokásaival (pl. táncok) (idézi Simigné Fenyő, 2006: 105).

Későbbi munkájában Klaudy a reáliák kapcsán kiemeli a fogalomhoz kapcsolódó konnotáció fontosságát: a reália „valamely kultúrára sajátosan jellemző tárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más a konnotációja” (2013: 86). A reáliák kulturális kötöttsége indokolja a kulturális reália fogalmának bevezetését: e kifejezéssel jelölhetünk minden olyan nyelvi megnyilvánulást, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak (Valló, 2000: 45). Ezek átváltásakor a fordítónak nem szigorúan vett nyelvi, hanem kulturális kontextus-teremtési problémákkal is meg kell küzdenie (Pusztai-Varga, 2008: 87).

Mivel a reáliák (főleg tágabb értelemben, kulturémaként értelmezve) a célnyelvi közönség számára ismeretlen fogalmakat jelölnek, a fordító egyfajta kultúraközvetítő szerepet is betölt, ezért a nyelvtudás mellett különböző kulturális és interkulturális kompetenciákkal is rendelkeznie kell. Tellingier szerint (2005: 123) mindenkinek, aki fordítással foglalkozik, szüksége van arra, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrával kapcsolatos „háttérismeretekkel”, vagyis nyelven kívüli információkkal is rendelkezzen. Ennek birtokában tud a arról is dönteni, miként oldja meg az egyik nyelvben létező, de egy másik kultúra számára ismeretlen reáliák fordítását.

A fordítónak először is azt kell eldöntenie, hogy a lefordítandó, forrásnyelvi kultúrához kötődő reáliák milyen jelentést hordoznak, illetve milyen szerepet töltenek be az adott szövegben. Ennek tudatában kell mérlegelnie, mi a feltétlenül megőrzendő, és mi a mellőzhető, elhagyható információ. Ezek a szavak, kifejezések szintjén meghozott döntések viszont gyakran akár szövegszintű változásokhoz is vezethetnek a fordításban (Körömi, 2016: 91).

Klaudy (2013: 86–88) Móricz Zsigmond Rokonok című regénye segítségével mutatja be, hogy a reáliák fordítása nemcsak nyelvi, hanem ezeken túlmutatóan kulturális kérdéseket is felvet, fordításuk során a fordító munkáját a nyelvi és kulturális aszimetria egyszerre nehezíti. A kulturális aszimetria leküzdésére irányuló fordítói magatartások jól leírhatók a Venuti által kialakított (1995) honosítás/idegenítés (domestication/foreignisation) fogalmak kettősségével. Honosításról akkor beszélünk, ha a fordítónak az a törekvése, hogy minimalizálja a fordított szöveg idegenségét, ezért kiiktatja (azaz valamilyen módszerrel átváltja) a forrásnyelvi reáliákat, idegenítésről pedig akkor, ha a fordító szándékosan megtartja az eredeti szöveg idegenségét azáltal, hogy benne hagyja a forrásnyelvből származó kultúraspecifikus kifejezéseket (Venuti, 1995: 18–20, Venuti, 2001). Első esetben kisebb, míg idegenítés esetében nagyobb erőfeszítésre van szükség az olvasó részéről, ám a két technika közüli választás csak

általában indokolható a két nyelv és kultúra közötti egyirányúsággal vagy kiegyensúlyozatlansággal (vö. Klaudy, 2013: 87–88).

Ugy vélem, vizsgált regényünk esetében sem elsősorban a Klaudy által felvett, előbb idézett kultúrák közötti információhiánnyal/-különbséggel magyarázhatjuk az idegenítés szisztematikus alkalmazását, hanem a szerzőnek azzal a módszerével, hogy a finn nyelvű szövegben észt nyelvű reáliákat helyezett el, s a fordító ezeket átváltás nélkül megtartva tudta a magyar olvasóban is kialakítani az idegenség, ismeretlenség érzését az észt kultúrával kapcsolatban.

4. A regény reáliáinak fordításai

4.1. A továbbiakban a regény finn kultúrához kapcsolódó reáliáiról fogok szólni, az észt reáliákat csak az ételek kapcsán említem. A finn szokások, hagyományok köréből említhető reália a *pikkujoulu*, a *suvisauna* és a *vihta*. A fordító helyesen érezte, hogy ezek mindegyike hozzájárul a finn életmód és környezet pontos bemutatásához, ezért általában nagy pontossággal, a csak a célnyelvet ismerő számára is érthetően fordította.

A *pikkujoulu* az advent idején, a karácsony előtti hetekben a munkahelyeken és társaságokban rendezett összejövetelt jelenti, melyet leggyakrabban kiskarácsonyi ünnepségnek (esetleg összejövetelnek vagy – ahogy a vizsgát szövegben is tették – bulinak) szoktak fordítani. A regénybeli fordítás – már csak a hagyományozóhoz való kötődés miatt is – megállja a helyét.

A Nyugat-Finnországban *vihta*, keleten *vasta* néven előforduló tárgyra nem létezik szó a magyarban. A regényben *vihta*-ként említik azt a friss (általában nyírfa-) hajtásokból készített csokrot, mellyel a szaunázók a szaunázás szünetében magukat ütögetik. Hagyományosan *szaunavirgács*-ként fordítják, de a virgács annyira erősen kötődik magyar hagyományaink közül a mikuláshoz és vált a krampuszok egyik attribútumává, hogy ebben az értelemben való használata némileg megtévesztő. Szótárakban máshogy, leveles nyírfaágakból készült fürdőseprűként fordítják (Nyirkos, 2009, Papp, 1993), de értelmezéséhez és használatához ez az explicitáció sem visz közelebb (sőt a seprű talán még megtévesztőbb is, mint a virgács).

A *suvisauna* fordítása a regény magyar kiadásában pusztán csak sauna, pedig szó szerinti (*füstös sauna*-ként való) fordítása, ha a szöveg jelentéséhez nem is, de hangulatához mindenképpen hozzáadott volna.

4.2. A gasztrotranszláció, azaz a reália típusú étel- és italnevek fordítása kedvelt témája a fordításelmélettel foglalkozó szakirodalomnak (vö. G. Bogár, 2004, 2011, Takács B., 2014). A vizsgált regény cselekményének fontos eleme az étel, az étkezés, és az evés kontroll alatt tartása. Az ételek ugyanakkor mindkét (a finn és az észt) kultúra jellemzésének fontos eszközei, az ételnevekre ezért úgy tekintek, mint a kultúra bemutatásának, megismertetésének legfőbb eszközeire. A finn ételek közül reáliának tekinthető a *piirakka* és ennek típusai, a *korvapuusti*, a *lakritsi*, a *salmiakki* és a *makaronilaatikko*, az észt kultúrához kapcsolódók

közül pedig a *blini*, a *pelmeny*, a *sprott*, a *hapukoor*, a *kohuke*, a *glasuurkook*, a *suupisted* és néhány kenyérféle.

A *piirakka* és a *piiras* a finn gasztronómia egyik jellegzetes ételtípusának szinonimája, mely azonban többféle ételt is jelöl, széles körben használt gyűjtőnév. Két fő típusa a vékonyra nyújtott rozstésztából sütött, különböző töltelékkel (hús, burgonyapüré, répa, tejben főtt rizs) töltött tenyérnyi, ovális péksütemény, illetve a magyar gyümölcstortára emlékeztető, gyümölcsökkel töltött édesség. Fordítása már csak emiatt a kettősség miatt sem egyszerű. Szótárainkban is igyekeznek ezt a sokféleséget többféle ekvivalens megadásával jelezni: 1. (gyümölcsös) *lepény*, *rétés*, 2. *béles*, (töltelékes) *sütemény* (Papp, 1993), *rétés*, *béles* (Nyirkos, 2009), ám pusztán ezek alapján a meghatározások alapján az olvasó csak édes (pék)süteményre tud gondolni.

Az étel fordítása során újabb problémát jelent, hogy a *piirakka* az orosz *pirog* származéka (Kulonen, 2001), etimológiája áttetsző, könnyen felfejthető, s ezt szótár is átveszi (Jakab, 2007). Ám a finn *piirakka* nem azonos a *pirog*-gal, sőt hasonlóságot is csak az egyik típusa mutat vele, akként való fordítása megtévesztő. Ennek ellenére azonban, ahol a finn szövegben *piirakka* vagy *piiras* szerepel (akár összetételben is, pl *omenapiirakka*, 'almás piirakka', *tonnikalapiiras* 'tonhalas piirakka', *piirakkapalat* 'piirakka falatok'), a regény magyar fordításában legtöbb helyen *pirog*-ot találunk (*almás pirog*, *tonhalas pirog*, *pirogfalatok*), csak két esetben jelenik meg máshogy (*omenapiirakka* 'almás lepény', *lihapiiras* 'húsos lepény').⁴

Egészen valószínűtlen, hogy a *pirog* és a *piirakka* különbségét ne ismerné a fordító, ám fordítása igencsak megtévesztő a magyar olvasó számára, mert a *pirog* (akár hangzása, akár az olvasó egyéb előismerete révén) az orosz kultúrához köthető, s a fordító ezzel azt sugallja, hogy valamilyen orosz ételt eszik a főszereplő, holott ezek az ételek a kötetben éppen a finn kultúra fontos elemei. Véleményem szerint érdemesebb lett volna a finn kultúrához kötődését transliteráció révén jobban hangsúlyozni, és akár eredeti alakjában, akár a magyar helyesírásnak megfelelően a fordításban *piirakka* alakban megtartani.

Az étel egyik jellegzetes típusa a tejben főtt rizzsel töltött *karjalanpiirakka*. Elnevezése szó szerint *karjalai piirakká*-t jelent, fordítása a regényben minden esetben *karjalai pirog*. Ez az egyik legjellegzetesebb finn étel, s ezt az is mutatja, hogy mikor a regénybeli Katariinát először viszi feleségként haza a finn kisvárosba a férje, útközben ezzel kínálja meg, ezt mutatja meg neki először az ország jellegzetességei közül. Az 1600-as évek óta készített, hagyományos finn ételként tartják számon az Európai Unióban, melynek elkészítésének módja, összetevői szabályozva vannak,⁵ első írásos említése pedig 1686-ból való.⁶ Mivel

⁴ Figyelemreméltó, hogy az északon is meglévő *piiras*-t (*maitorahkapiiras* 'túrós lepény') szintén lepényként adja vissza a fordító. Ebben viszont a *maitorahka* pontos fordítása okozhatott gondot, hiszen a *rahka/maitorahka* nem azonos a túróval, de felhasználásának hasonlósága miatt célszerű így fordítani.

⁵ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:102:0014:0015:FI:PDF>

⁶ Az ételfajta finn kultúrában és mindennapi életben betöltött fontos szerepét jól érzékelteti az a tény, hogy az első, teljes egészében finn nyelvű könyv csak 1543-ban jelent meg, a *karjalanpiirakkát* viszont már 1686-ban írásban is említik.

pedig ilyen erős a kulturális kötöttsége, fordítása során az oroszhoz kötése, pirogként való fordítása nem megfelelő, ekvivalenseként a *karjalanpirakka* lenne helytállóbb, mely ugyan csak áttételesen utal az ételfajta karjalai eredetére, de az orosz ételnévtől eltávolítja.

A *korvapuusti* a *pirakkához* hasonlóan emblematis étele a finneknek. Szó szerint pofont, fülest jelent (a sütemény fülkagyló alakjára utalva), ám szó szerinti fordítása hiba lenne. A magyarban legtöbbször adaptációval fahéjas tekercsként vagy csigaként fordítják, a két sütemény fahéjas-cukros töltelékének hasonlóságát kiemelve. Egyik esetben így jár el fordítónk is (*pakastekorvapuusteja*), bár elhagyta a finn kifejezésből a fagyasztott jelzőt (*pakaste*), másik alkalommal azonban kakaós csiga a fordítása, ami viszont adaptációként semmiképp sem fogadható el, mert figyelmen kívül hagyja a sütemény alakján kívüli másik fő jellegzetességét, a fahéjas ízesítést.

A *lakritsi* és a *salmiakki* két tipikus édessége a finneknek, melyek közül főleg az utóbbi gyakran éri meglepetésként a külföldieket. A *lakritsi*-t (a szövegben *lakku*-ként rövidítve is) *medvecukor*-ként, a *salmiakki*-t (*irtosalmiakki*, *salmiakkiakosen*) pedig sósborszeszes cukorkaként fordítják a regényben. A *lakritsi* medvecukor fordítása igen gyakori és elfogadott forma, az adaptáció ez esetben jól megállja a helyét. A *salmiakki* viszont olyan ammónium-kloriddal ízesített, egyszerre sós, édes és mentolos (gyakran csípős) medvecukorszerű pasztilla, melyhez hasonlót nem tudunk a magyar édességek közül párhuzamba állítani. Emiatt az explicitáció lenne a legkézenfekvőbb megoldás ('finn különlegesség, egyszerre sós és édes szalmiákcukorka'), mely azonban a regény szövegébe terjedelme miatt ebben a formában nem illeszthető be. Adaptációval, sósborszeszes cukorkaként való fordítása azonban azért nem helyes, mert a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrához tartozó édesség nem feleltethető meg egymásnak, több információt adna az olvasónak, ha helyette a *szalmiákcukorka* vagy *-pasztilla* fordítással találkozna.

A *makaronilaatikko* egy hússal rakott tésztaétel neve, amit gyakran fogyasztanak otthon és a menzákon is a finnek. Valójában nem csak makaróniból készítik, bár ez a legtipikusabb ételhez használt tésztaféle, a tepsiben sütésre pedig a *laatikko* (m. ládika) elnevezése utal. Rakott makaróniként, adaptációval való fordítása teljesen helytálló.

Az észti kultúrára a tipikus észti ételek (*hapukoor*, *kohuke*, *glasuurkook*, *suupisted*) mellett az oroszból átvett ételek neveivel is utal a szerző (pl. *blini*, *pelmeny*, *sprott*). Ez a sajátosság jól mutatja a szovjet tagköztársaságként létező Észtország orosz kulturális hatásnak való erős kitettségét. A Finnországba beilleszkedni, megbélyegzett észti gyökereit titkolni vágyó Katariina azonban minden orosz szokást elutasít:

„Apuci gúnyosan felnevetett, és oldalba böki Annát. Borostás álla zsírosan fénylett a csirkehústól. Az utóbbi időben minden olyasmit kézzel evett, amit korábban nem szokott – az oroszok előszeretettel

veszik kézbe a csirkehúst, még a kijevei kotlettet is. Anya ki nem állhatta. Apuci továbbra is így eszik, szándékosan, bosszantásul, és egyszer csak kitalálja, hogy esténként inkább teát iszik, és napraforgóolajat vesz a sütéshez, mondván, hogy úgy *sokkal jobb*. Anya azt üvölti, hogy Finnországban nem iszunk csáját, és nem használunk *pászlamáslót*, és nem veszünk példát a moszkvai kurvákról, még ha hentergünk is velük, ezt a módit nem hozzuk haza.”⁷

Az észt nyelvbe és kultúrába azonban a szokásokon kívül számos orosz étel is bekerült. Ezeket a legtöbb esetben alaki változtatás nélkül vették át (*sprott*, *blini*, *pelmeny*), a szerző dőlt betűvel kiemeli, de magyarázat nélkül közli őket, s a fordító is ugyanígy jár el, egyedül a *pelmeny* (a finn szövegben: *pelmenit*, *pelmenejä* ’pelmenyek’) kapcsán tudjuk a transliteráció módszerét felidézni. Ezek az ételek erősen felidézik a nyolcvanas évekbeli Szovjet-Észtország hangulatát, megtartásuk a magyar fordításban is kulcsfontosságúnak tűnik, s hozzájárul az észt életmód idegenítéséhez:

„Szavainkban pelmenyek, szamovárok és orosz csipkefüggönyök kolhozokék bűgőcsigaként pörögnek, ilyenekkel játszottam valamikor gyerekkoromban a nagymamánál.”⁸

Az észt világ lefestésének másik eszköze a tipikus észt ételek bemutatása. A szerző az észt kifejezéseket, s általában az értelmezésüket is elhagyja. A *glasuurkook*-ról is csak a szövegkörnyezetből derül ki, hogy fondantbevonatos süteményszeletet jelent (a finn szövegben többes számban észtül: *glasuurkoogit*), s csak néhányszor találkozunk azzal a jelenséggel, hogy pár mondattal később értelmezést kap egy-egy észt reália, pl. a *hapukor*-t (a finn szövegben észtül: *hapukoor*) később észt tejfölként említi a főhős, a *kohuke* értelmezése ’kicsi édes túrórudak’ (f. *pieniä makeita maitorahkapatukoita*), a *suupisted* pedig ’valami apró rágcsálnivaló’-t (f. *jotain pintä suuhun pantava*) jelent.

A kenyérfélék is jellemzői ennek a kornak és a világnak. A szövegben háromféle észt kenyérről esik említés: a fehér kenyérről, a kolhozkenyérről és a formázott kenyérről. Mindegyik finn neve mellett megjelenik az észt elnevezése is. A fehér kenyér a legjobb minőségű (f. *vaalea leipä*, *sai*), a kolhozkenyér (f. *kolhoosileipä*, *leib*) és a formázott kenyér (f. *vuokaleipä*, *vormleib*) pedig ugyanarra a kevésbé jó minőségű, néha állati takarmányként is használt kenyérfélére vonatkozott. Az észt kifejezések finn nyelvű szövegbe illesztése lényeges stíluselem, erőteljes idegenítő eszköz, a kifejezések fontosságára az is utal, hogy a szerző dőlt betűvel is kiemeli őket. A fordító megoldása, hogy az elidegenítő szándékot felismerve minden esetben változtatás nélkül, az eredeti tipográfiai megoldást is követve emeli át ezeket a magyar fordításba, igen szerencsésnek tartható.

⁷ Oksanen, Sofi 2011: Sztálin tehenei. 264. o. (a dőlttel való kiemelések a magyar fordításból valók -TJ)

⁸ Oksanen, Sofi 2011: Sztálin tehenei. 417. o.

5. A keresztnévek közszói használata és fordításuk

A köznevesülés azt jelenti, hogy a tulajdonnevet bizonyos helyzetekben elkezdjük közszóként is használni. A tulajdonnév jelentése kognitív szempontból úgy modellezhető, hogy elménkben a vonatkozási tárgy(ak)ról feldolgozott és tárolt információállomány, valamint a szóra vonatkozó (hangalaki, morfológiai, szintaktikai) sajátosságok hálózatot alkotnak, s a névre vonatkozó tudásunkat ezek a kapcsolatok hordozzák. A tulajdonnevek közszói használata során azt tapasztalhatjuk, hogy a névhez kapcsolódó új hálózati kapcsolat (mikrojegy) kialakulása és hangsúlyossá válása lehetővé teszi, hogy a mondanivaló megfogalmazása/feldolgozása során egy tulajdonnév előhívásával a hasonlóságon vagy érintkezésen alapuló asszociációk révén valamilyen kapcsolódó köznévi jellegű jelentéstartalmat aktiváljunk. Azaz egy tulajdonnév használata kapcsán már nemcsak a tulajdonnévhez kapcsolódó mikrojegyek, de egyéb (közszói) jelentéselemek is aktivizálód(hat)nak – először csak egyénileg és kontextushoz kötődően, később pedig általánosulva is (Nánay, 1996, vö. Sarhema–Takács, megj.e.).

Korábbi vizsgálataim alapján (Takács J., 2008) elmondható, hogy az irodalmi nyelv kifejezetten gyakran él a tulajdonnevek közszóvá vált származékainak szövegbe emelésével. Használatuk nem véletlenszerű, kiválasztásuknak oka és funkciója van az irodalmi nyelvhasználat során, többletjelentés vagy sajátos hangulat, stílusérték kapcsolódik hozzájuk.

Sofi Oksanen regényében a *tatjana* (a finnben *tatjana*), *szveta* (f. *sveta*), *szvetlánák* (f. *szvetlanoja*), *natasák* (f. *natasat*) és a *loliták* (f. *lolitat*) kifejezés képviseli ezt a szócsoporthoz. Kik lehetnek ezek a gyakori orosz női nevekkel, de legtöbbször többes számban és névelővel említett személyek? Mindkét morfológiai jegy a nevek közszói használatát erősíti, hiszen a tulajdonnevekhez csak a plurális tantumok esetében kapcsolunk többesszám-jelent (pl. *Alpok*, *Kárpátok*), és általában határozott névelő nélkül használjuk őket.

A szerző ekképpen jellemzi őket:

„Így aztán Anna a Viru Hotel éttermében a fehér asztalnál, halvány füstfelhőn keresztül nézi a tovalibbenő neccharisnyás, csipkeharisnyás, harisnyanadrágos lábakat, a csupasz lábszárakat, a túsarkú cipőket, a hajzuhatagokat, a parányi retikülőket, a külföldi – többnyire More – cigarettát tartó ujjakat és rajzuk a vörös lakkot, a vörös szájrúzszt, amely mögül orosz szavak ömlenek, a fodros blúzokat, a széles öveket és karcsú derekakat.”⁹

A női keresztnemek közszóként gyakran van a magyar nyelvjáráásokban és a köznyelvben is ’szerető’ vagy ’prostituált’ (pl. *maca*, *rodamári*, *kata*, *kati*, *böske*, *Dorka*), illetve ’kikapós, rossz erkölcsű nő’ jelentése (*kata*, *lila*, *marinka*, *cifrakata*, *verbung-bora*, *kanca-sári*, *katona-sári*) (Takács J., 2007: 91). A finn

⁹ Oksanen, Sofi 2011: Sztálin tehenei. 65. o.

regényben szereplők (a *Lolita* kivételével) gyakori orosz női nevek, melyek olyan szövegkörnyezetbe és kontextusba helyezve jelennek meg, ami egyértelművé teszi közszoói használatukat és jelentésüket, pl.

„Az a hevülettől vörös arcú férfi is, aki az imént kísért fel a hotelszobájába a családját, odamegy beszélgetni a *tatjánához*, aki úgy lóbálja a lábát, hogy a cipője talpára írt összeget láthassák az ügyfelek. A hevülettől vörös arcú férfinak szemlátomást megfelel a *tatjana* által kért összeg, mert a párocska eltűnik a Viru Hotel homályában (...).”¹⁰

A *szvetlánák* és becézett alakja, a *szveta*, illetve a *natasák* a *ruszki nők* szinonimájaként jelenik meg:

„Anyá is felteszi a térdét a polcra, és egy lábszárnnyival hátrébb kényseríti a *szvetlánákat*. Dühödten merednek rá, és a szikrázó tekintetek mellett még orosz nyelvű szitkokat is zúdítanak rá, valahányszor a *ruszki nők* szandálból kibuggyanó csupasz lábujjaira lép (...)”,

„Miután alaposan megtanácskozta a barátjával, sőt a lányával is, *szveta* mégiscsak úgy dönt, hogy nem veszi meg,”¹¹

„Jönnék, mint az orosz hatalom, anyá mindig így mordult, mikor meglátott egy matuskát vagy gyévuskát, *tule kui Vene valistus*, lehetőleg jó hangosan, hogy a gyévuskák és matuskák és *natasák* és *szvetlánák* is meghallják.”¹²

Úgy vélem, a fordító messzemenően helyesen járt el, mikor (tükörfordítással) megtartotta az erősen expresszív jelentésű, közszoói szinonimáiknál lényegesen bővebb jelentéskörrel bíró köznevesült keresztneveket a magyarra fordított szövegben is.

A kis *loliták* (f. pikkusiet *lolitat*) kifejezés grammatikai megformáltsága (a többes szám) már jelzi a név szokásostól eltérő használatát, ám e használatnak nemcsak a finnben vannak hagyományai. *Lolita* a Nabokov-regény kamaszlány főszereplője után lett jelképes elnevezése a kiskorú szeretőnek, esetleg prostituátnak:

„Még mindig vannak szép számmal észt prostituáltak Finnországban, és a tallinni hajókkal még mindig átjáznak a kis *loliták*, de tőlem már nem kérdik, hogy mennyi (...).”¹³

¹⁰ Uo.

¹¹ Oksanen, Sofi 2011: Sztálin tehenei. 180. o. (a dőlttel való kiemelések a magyar fordításból valók – TJ)

¹² Oksanen, Sofi 2011: Sztálin tehenei. 392. o. (a dőlttel való kiemelések a magyar fordításból valók – TJ)

¹³ Oksanen, Sofi 2011: Sztálin tehenei. 419. o.

6. Tapasztalatok

Tanulmányomban Sofi Oksanen *Sztálin tehenei* című regényének magyar fordításában vizsgáltam két jelenség fordítástechnikai megoldásait. Azt tekintettem át, milyen módszerrel adja vissza a magyar fordítás az észt és finn kultúra bemutatására szolgáló, a regény központi motívumaiként is megjelenő reália típusú ételneveket, illetve az orosz nőkre vonatkoztatott köznevesült keresztneveket.

Az ételek mindkét kultúra bemutatásának és jellemzésének fontos eszközei, ám azt tapasztaltam, hogy a fordító más módszereket alkalmazott a két nyelv esetében. A finn reáliákat elsősorban adaptációval és a transliterációval adta vissza, míg az észt ételneveket (melyek a finn szövegben is észtül szerepelnek) az idegenítés eszközöként lényeges változtatás és (gyakran) magyarázat nélkül veszi át a magyar fordító. Bár a szöveggörnyezet legtöbb esetben egyértelműsíti, milyen ételről van szó, vitathatatlan, hogy ennek a technikai megoldásnak az a (feltehetően a szerző szándékával egybevágó) következménye, hogy hatására az észt világot idegennek érzi az olvasó – hiszen még az ételek neve sem érthető, idegenszerű.

A rendkívül erős stílushatású, expresszív jelentésű köznevesült keresztnévi alakokat a fordító minden esetben tükörfordítással adja vissza. A megoldást az teszi lehetővé, hogy mind a finnek, mind a magyarok számára ismertek azok az orosz női nevek, melyek köznévként az orosz nőkre vonatkoznak, s maga a módszer, a keresztnév közszóként emberre vonatkoztatása sem ismeretlen egyik (sőt valójában egyetlen) nyelvben sem. A továbbiakban érdemes lenne a regény más nyelvű fordításait is áttekinteni abból a szempontból, hogy a többi fordító élt-e a tulajdonnévi eredetű köznevek megtartásából fakadó expresszivitás lehetőségével.

Irodalom

- Bába L. I.** (2012) *Az evészavarok mint irodalmi téma a kortárs finn ifjúsági regényben*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori iskola.
- G. Bogár E.** (2004) Személynevet tartalmazó ételneveinkről. In: Ladányi M., Dér Cs. és Hattyár H. (szerk.) „...még onnét is eljutni túlra...”. *Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 194–201.
- G. Bogár E.** (2011) Magyar–finn gasztrotranszláció. *Folia Uralica Debreceniensia* 18: 35–42.
- Catford, J. C.** (1965) *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: OUP.
- Forgács E.** (2004) Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány* 6/2: 38–57.
- Györe B.** (2014) Anorexia és bulimia mint női performansz. Identitásválság és diktatúra összefüggései Sofi Oksanen *Sztálin tehenei* című regényében. In: Györe B., Menyhért A. és Szabolcsi G. (szerk.) *Trauma, gender, irodalom. Társadalmi nemi szerepek jelentősége a traumatikus tapasztalatok irodalmi értelmezésében*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 179–198.
- Horváth V.** (2014) *A vers ellenforradalma*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Jakab L.** (2007) *Finn–magyar diákszótár*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Kainulainen, S. & Parente-Čapková, V.** (toim.) (2006) *Täysi kattaus: Ruokaa ja juomaa kirjallisuudessa*. Turku: Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos.
- Klaudy K.** (1997) *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Harmadik, bővített kiadás. Budapest: Scholastica Kiadó.

- Klaudy K.** (1999) *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica Kiadó.
- Klaudy K.** (2013) Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: Bárdosi Vilmos (szerk.) *Reáliák – a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 85–92.
- Körömi G.** (2016) Franciáról franciára, avagy francia forrásnyelvi reáliák a *The Da Vinci Code* magyar és francia műfordításában. In: Vermes A. (szerk.) *A fordítás arcai. Ünnepi kötet A fordítás arcai című konferenciasorozat 10. évfordulója alkalmából*. Eger: Líceum Kiadó.
- Kulonen, U-M.** szerk. (2001) *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja II.* 2. painos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leppihalme, R.** (2011) Realia. In: Gambier, Y. & van Doorslaer, L. (ed.) *Handbook of Translation Studies*, V. 2. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Nánay B.** (1996) Új divat a tudatfilozófiában: a konnekciónizmus. *Budapesti Könyvszemle* 8/3: 262–269.
- Nyirkos I.** (2009) *Uusi suomi–unkari–suomi taskusanakirja*. 5., javított kiadás. Helsinki: Werner Söderström Oy.
- Oksanen, S.** (2003) *Stalinin lehmät*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Oksanen, S.** (2011) *Sztálin tehenei*. Budapest: Scolar Kiadó. Fordította Pap Éva.
- Papp I.** (1993) *Finn–magyar szótár*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Pusztai-Varga I.** (2008) A forrás- és célkultúra viszonyának hatása a fordítói megoldásokra. Kulturálisan kötött kifejezések átültetése versfordítások esetén. *Folia Uralica Debreceniensia* 15: 83–113.
- Sarhema, M. & Takács J.** (megj.e) 'Ember' jelentésű köznevesült keresztnév a finn és a magyar szlengben. Megjelenés előtt.
- Simigné Fenyő S.** (2006) *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: Stúdium Kiadó.
- Takács B.** (2014) A lefordíthatatlan fordítása. Magyar étel- és italnevek finn és észt fordításai. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 141–156.
- Takács J.** (2007) Keresztnév jelentésváltozása: Egy tulajdonnév típus közszóvá válásának modellje. Debrecen: Egyetemi Kiadó.
- Takács J.** (2008) Köznevesült keresztnév szépirodalmi használata. In: Bölcskei Andrea és N. Császi Ildikó (szerk.) *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 494–497.
- Telling D.** (2005) Az etnokulturémák szerepe a műfordításban. *Fordítástudomány* 5/2: 123–129.
- Valló Zs.** (2000) A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2/1: 34–49.
- Venuti, L.** (1995) *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. Second edition. London–New York: Routledge.
- Venuti, L.** (2001) Strategies of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London–New York: Routledge. 240–244.
- Vermes A.** (2010) Fordítási veszteségek: a nyelvi és kulturális tényezők viszonyáról. In: Zimányi Á. (szerk.) *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. A MANYE Kongresszusok előadásai 6. 199–207.